

Almanya Alfeld Öğretmen Semineri ve Osmanlı Son Döneminde “Savaşın Meyvesi” Türk Öğrenciler [1917-1921]

Alfeld Teachers Seminar in Germany and "Fruit of the War" Turkish Students in the Late Ottoman Period [1917-1921]

Şeyma Aksoy*^{ORCID}; Mustafa Gündüz**^{ORCID}

Öz

Osmanlı son döneminde Türk-Alman siyasi yakınlaşması ve akabinde gelişen askeri ilişkiler, yurt dışına öğrenci gönderme pratiğinde Almanya'yı öne çıkarmıştır. Bu süreçte, Almanya'da farklı eğitim ve staj alanlarında bine yakın Türk öğrenci bulunmuştur. Öğrencilerden bir bölümü devlet tarafından öğretmenlik eğitimi almaları için çeşitli kurumlara gönderilmişlerdir. Bunlardan biri olan, Alfeld Protestan Öğretmen Semineri'nde beş Türk öğrenci 1917 yılında geldikleri kurumdan 1921'de öğrenimlerini tamamlayarak yurda dönmüşlerdir. Almanya'ya pedagoji eğitimi almak üzere gönderilen öğrenciler ve bunların eğitimleri ve yurda döndükten sonraki faaliyetleri hakkında bugüne kadar kapsamlı bir araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu araştırma, söz konusu bağlamda Alfeld Protestan Öğretmen Semineri öğretmenlerinden Wilhelm Habermalz'ın yazdığı kurum tarihi başta olmak üzere, arşiv kaynakları kullanılarak, Almanya'ya pedagoji eğitimi almak için gönderilen Osmanlı talebelerini konu edinmiştir. Bu kaynaklar, doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Çalışmada, öğrencilerin hazır buldukları eğitim alanı ve sosyal okul ortamları belli yönleriyle tasvir edilerek, ders notları bu bağlamda incelenmiştir. Sonuçta, gayretli ve başarılı olarak nitelenen dilen Türk öğrencilerin gerek öğretmenleriyle gerekse arkadaşlarıyla mezuniyetlerinden sonra da devam eden bir bağlarının olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Son Dönemi, Türkiye, Almanya, Alfeld Öğretmen Semineri, Türk Öğrenciler.

Abstract

The Turkish German political rapprochement and subsequent military relations during the late Ottoman period put Germany at the forefront of sending students abroad. In this process, there were nearly a thousand Turkish students in Germany in various fields of education and internships. The state sent some of these students to various institutions for teacher training. Five Turkish students from the Evangelical Teacher' Seminary in Alfeld, one of these institutions, completed their training in 1917 and returned home in 1921. In this context, this study focuses on the Ottoman students sent to Germany to study pedagogy, using archival sources, especially the history of the institution written by Wilhelm Habermalz, one of the teachers of the Evangelical Teacher' Seminary in Alfeld. These sources were evaluated through document analysis.

The study described certain aspects of the educational and social school environment for which the students were prepared and analyzed their course grades in this context. As a result, it was found that Turkish students, who were characterized as hardworking and successful, had a bond with their teachers and friends that continued after graduation.

Keywords: Late Ottoman Period, Türkiye, Germany, Alfeld Teacher Seminar, Turkish Students.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Yıldız Teknik Üniversitesi ✉ aksoyseyma14@gmail.com

** Yıldız Teknik Üniversitesi ✉ mstgndz@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 5

Başvuru / Submitted: 11 Ağustos 2024 & Kabul & Accepted: 17 Ekim 2024

Atıf / Citation: Aksoy, Ş.; Gündüz, M. “Almanya Alfeld Öğretmen Semineri ve Osmanlı Son Döneminde “Savaşın Meyvesi” Türk Öğrenciler [1917-1921]”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 25 (2025): 56-82.

Published by Ottoman Civilization Studies, İstanbul, Türkiye

This is an open-access article under the CC BY 4.0 license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Giriş

Avrupa’da XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren devlet, ekonomi, hukuk, eğitim gibi değişimler yeni bir düşünme ve yaşam biçimi ortaya koymuştur. Bu durum imparatorluklardan-ulus devletlere evrilmeyi tetikleyerek, eğitim politikalarının tek merkezden planlanmasını ve yürütülmesini beraberinde getirmiştir. Zamanla merkezi, zorunlu ve yaygın eğitime geçilerek, modern devletin bütünlüğü sağlanmış ve ihtiyaç olan kalifiye elemanlar yetiştirilmiştir. Okul, öğretmen, dersler ve müfredatlar siyasi idarenin eğitimi denetleyen geçreleri şeklinde farklı bir anlam kazanmıştır.

Batılı devletlerde yaşanan bu süreç yeni bilgi biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Teknik, sanayi, ekonomi ilerlemiş, Avrupalı ülkeler ortaya koyduklarıyla güce kavuşarak bir medeniyet oluşturmıştır. Bununla birlikte batı dışındaki devletler gelişim ve ilerlemek amacıyla bu bilgi ve tekniğe ulaşmak istemişlerdir. Bunun için en etkili yollarından bir tanesi yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması olmuştur. Bu uygulama Rusya, Kore, Japonya, Mısır, İran ve Osmanlı’da paralel zamanlarda denenmeye başlanmıştır. Batılı devletlerde ortaya çıkan yenilikleri alabilmek, eğitim yoluyla nitelikli insan gücü yetiştirmek amaçlanmıştır. Uygulama zaman zaman kesintiye uğrasa da yurt dışına öğrenci göndermekten tamamen vazgeçilmemiştir. Öğrenciler gittikleri ülkelerin düşünce ve yaşayış tarzlarından etkilenmişler, ülkelerine döndüklerinde birtakım fikri akımları oluşturmuşlardır. Devlet kademeleri başta olmak üzere önemli görevlerde bulunmuşlardır. Bu ülkeler için uygulama modernleşme araçlarından bir tanesi olmuştur.¹

Osmanlı modernleşme sürecinde *yurt dışına öğrenci gönderme* pratiği dönemsel farklılıklar göstermiştir. II. Mahmut (1808-1839) döneminde başlayan uygulama, Tanzimat (1839-1876), II. Abdülhamit (1876-1909) ve II. Meşrutiyet (1908-1918) dönemlerinde devam etmiştir. Cumhuriyet’le birlikte de bu yöntem sürdürülmüştür. Öğrenciler devletin siyasi ve kültürel hayatı içinde görev almışlardır. Yapılan reform hareketlerinin başını çekmişlerdir. Öğrencilerin gönderildiği Avrupa ülkelerinin tespitinde ise öncelikli olarak, zamanın siyasi gündemleri belirleyici olmakla birlikte, bilimsel uzmanlıkta öne çıkan alanları da etken olmuştur.²

Yurt dışına talebe gönderme devletin içinde bulunduğu şartlara ve ihtiyaçlara göre şekillenmiştir.³ II. Mahmut savaşlardaki yenilgilerin bir sonucu olarak çoğunlukla askerî alanları incelemiştir. Tanzimat’la birlikte, sivil alanlar uygulamaya katılarak, tıp ve sanayi bölümlerinde de talebeler gönderilmiştir. II. Abdülhamit yurt dışında eğitim alan öğrencilerin bulundukları ülkelerin fikir dünyasından etkilenmelerini en aza indirmek gayesiyle, teknik alanları çoğunlukla tercih etmiştir. Osmanlı son döneminde ise

¹ Mustafa Gündüz, *Kurum, Kavram ve Zihniyet-Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Dönüşümler* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).

² Aynur Erdoğan, *Osmanlı’da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2016), 192.

³ Erdoğan, *a.g.e.*, 67.

1908’li yıllarla birlikte pedagoji ve öğretmenlik alanlarında da öğrenciler yurtdışına gönderilmeye başlanmıştır.⁴

Yurtdışına öğrenci gönderme dönemin şartlarına özgü problemler üretmiştir.⁵ Öğrencilerin masrafları, akademik başarıları, ülkeye döndükten sonra öğrenimini aldıkları alanda istihdam edilememeleri, gönderildikleri ülkedeki sosyal hayatın eğlencesine kapılmaları temel sorunlar olarak sıralanmıştır. Bu sıkıntılar, öğrenimlerini tamamlayarak yurda dönen öğrencilerin büyük bir kısmının devlet bürokrasisinde farklı görevlerde bulunmuş olmaları gerçeğini⁶ değiştirmemiştir.

Osmanlı son döneminde Almanya ile gelişen yakınlaşmanın ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında kurulan askeri ilişkilerin bir sonucu olarak, öğrenciler için daha çok bu ülke tercih edilmiştir. Sayıları bine yaklaşan⁷ öğrenciler mesleki ve teknik öğrenim için Alman fabrikalarına, mühendislik, tıp, ziraat, mimarlık, hukuk ve temel bilimler için üniversitelere gönderilmişlerdir. Öğrencilerin öğrenim almaları için gönderildikleri alanlar arasında öğretmenlik eğitimi de yer almıştır.⁸ Bu eğitim için öğrenciler, kuruluşları XVIII. yüzyılın başına uzanan *Öğretmen Seminerine* devam etmişlerdir.

Bu araştırma, Alfeld Öğretmen Semineri’nde (Bundan sonra: AÖS) öğrenimlerini tamamlayan beş Türk öğrencinin (Ali Galib, Muhiddin Hüseyin, Halil İbrahim, Mehmet Nihat, Osman Tahir)⁹ akademik ve sosyal ortamlarına daha yakından bakmayı amaçlamaktadır. Bu amaç için öncelikle, araştırmanın birinci bölümünde AÖS’nin pedagojik yaklaşımları, XIX. yüzyılda AÖS’de uygulanan müfredatlar, 1901 yılında yapılan öğretim planı reformundaki başlıca değişiklikler ve AÖS’nin sosyal hayatı başlıklarında genel çerçeve oluşturulmuştur. Türk öğrencilerin Almancaya ve kuruma uyum süreçleri, derslerdeki başarıları, okul dışı etkinlikleri ve mezuniyetlerinden sonra kurumla olan iletişimleri kısa akademik biyografileri eşliğinde çizilen çerçevenin içinde somutlaştırılmıştır. Böylece yurt dışında eğitim olgusuna biraz daha yakından bakmayı sağlayarak, bu ifade ediliş şeklinin öğrencilerin ülkeye katkılarının incelenme şekline yeni perspektifler kazandırması hedeflenmiştir.

Araştırmada yurt dışına öğrenci gönderme olgusuna, Wilhelm Habermalz’ın (1876-1957) hatıratının¹⁰ tarihe kaynaklık örnekliği ile yaklaşmıştır. Kurumun kısa tarihçesi, öğretim kadrosu, uygulanan müfredatlar ve pedagojik yaklaşımlar işlenerek,

⁴ Cengiz Aslan, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014), 24-46.

⁵ Aslan, *a.g.e.*, 140-173.

⁶ Ayhan Doğan ve Sadık Çetin, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Giden Bazı Osmanlı Öğrencileri” (XVIII. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1-5 Ekim 2018, 89-90).

⁷ Aslan, *a.g.e.*, 36.

⁸ Aslan, *a.g.e.*, 36.

⁹ Alfeld ve çevre şehirlerdeki seminerlerde öğrenim görmeleri için aynı anda 25 öğrenci gönderilmiştir. Öğrenciler kurumlar arasında beşerli gruplar şeklinde dağıtılmıştır (Prusya Gizli Devlet Arşivi: I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 41- Aufnahme türkischer Schüler- Türk Öğrencilerin Kabulü-1916-1922).

¹⁰ Wilhelm Habermalz, *Geschichte des evangelischen Lehrerseminars zu Alfeld an der Leine (Leine’deki Alfeld Protestan Öğretmen Seminerinin Tarihi* (Alfeld/Leine: 1952).

Türk öğrencilerin geldikleri ortam eğitim bilimsel olarak tasvir edilmiştir. Prusya Gizli Devlet Arşivi'nde (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz) AÖS'ye ait dosyalarda ulaşılan öğrencilerin karneleri, araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Habermalz'ın¹¹ şahitliğinde öğrencilerin okul hayatlarına daha yakından bakılmıştır.

Kurumsal tarih yazımı açısından Habermalz'ın eseri¹² bir öğretmeni tarafından kaleme alındığı için okula dair başka yerde bulunamayacak bilgileri ortaya koymuştur. Eserde 1800'lü yıllardan itibaren politik olayların, değişen dünya görüşünün, ekonomik gelişmelerin; öğretmen eğitimindeki kültürel yaşantıyı nasıl şekillendirdiğini anlatmıştır. Sadece kurumu tanıtmamış, bununla birlikte toplumun yaşadığı siyasi ve kültürel süreçleri dolayısıyla devletin geçirdiği evreleri kurum özelinde belirginleştirmiştir. Diğer taraftan yazarın kendi gözlem ve yorumları dışındaki somut verilerin arşiv belgeleri ile uyumu saptanmıştır. Böylelikle eserin özellikleri araştırmaya uygun düşmüştür.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden ele alınan konuya dair her türlü yazılı belgenin incelenmesine imkân tanıyan doküman analizi kullanılmıştır¹³ Dokümanlar, araştırmada kişisel ve kurumsal olarak¹⁴ nitelendirilmiştir. Kişisel dokümanlar, incelenen Türk öğrencilerin Alman hocası Wilhelm Habermalz'ın hatıraları, yaşam öyküleri olarak tespit edilmiş, kurumsal dokümanlar ise Alfeld öğretmen seminerine ait belge ve kayıtlar olarak belirlenmiştir.

1. Alfeld Protestan Öğretmen Semineri

Alman eğitim tarihi içerisinde ilkökul öğretmeni yetiştirmek için açılan ilk kurumlar öğretmen seminerleridir. 1748 yılıyla başlayan bu süreç, 1763'te devletin genel okul

¹¹ Wilhelm Habermalz, Kurumda 19 yıl boyunca (1906-1925), Fransızca, biyoloji, kimya ve pedagoji öğretmenliği yapmış ve ayrıca okulun muhasebe işleriyle ilgilenmiştir. Kurumun kapandığı yıl olan 1925 yılında yapılan son mezuniyet töreninde öğretmen kadrosu Habermalz'a okulun tarihini yazmasını teklif etmiştir. Habermalz, 1945 yılında emekli olmasından sonra tamamen kendini bu işe adanmıştır. Bu yönde Habermalz, kurumun yüzüncü yıl anısına (1802-1902), meslektaşlarından Heinrich Wilhelm Opperman'ın (1844-1925) hazırladığı dar hacimli eseri zamanda içerik olarak geliştirmiştir. Eser 150 yıl önceki kuruluşunun anısına 1952 yılında yayınlanmıştır. Yazar, II. Dünya Savaşı'nın arşivlerdeki değerli materyalleri yok ettiğinden, daha önce yapılmış kayıtlardaki boşlukları doldurmak için büyük çaba harcadığını, kitabının önsöz kısmında belirtmiştir. Habermalz eserini, Alfed öğretmen okulu öğrencilerine ve memleketi Alfeld'e ithaf etmiştir. Habermalz, birinci el kaynaklar olarak kurum arşivinden faydalanmış, yer yer belgelere, raporlara, kanunlara, gazete haberlerine, yönergelere, resmi yayınlara, meslektaşlarının anılarına, konuşma metinlerine yer vermiş ve sık sık kendi cümlelerini de aktarmıştır.

¹² Çalışma başlığı ve içeriği açısından bir kurumsal tarih yazımı olmakla birlikte, yazarın okulda öğretmen olarak geçirdiği yılların anlatımı, yaşamının belli bir evresinin odağı olarak aynı zamanda bir hatırat özelliği taşımaktadır. Ali Altıkulaç, "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Hatıratların Kullanımının Öğrenme Sürecine Etkisi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara, 2014), 43-44.

¹³ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Seçkin Yayınları, 2021), 187.

¹⁴ Piorgorgia Corbetta, *Social Research: Theory Methods and Techniques-Sosyal Araştırma: Teorik Yöntem ve Teknikler* (London: Sage Publications, 2003).

düzenlemeleriyle profesyonelleşme yoluna girmiştir.¹⁵ Seminerler yerel bazlı kuruldukları için çalışmalarının kalitesi farklı olmuştur. Pedagojik yaklaşımları dini mezhepsel farklılıklara göre şekillenmiştir. Almanya'nın Aşağı Saksonya bölgesindeki öğretmen yetiştiren en eski kolejlerden biri olan Alfeld Protestan Öğretmen Seminerinin kuruluşu, XIX. yüzyılın başında 1802 yılında gerçekleşmiş, 1925 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁶ Kurumun açılışındaki ana gayesi, çocukları iyi birer Hristiyan olarak eğitmek olmuştur. Böylelikle, iyi Hristiyan olan öğrencilerin, iyi insan ve iyi birer vatandaş olmalarına inanılmıştır.

1.1. AÖS'nin Pedagojik Yaklaşımları

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Johann Heinrich Pestalozzi'nin (1746-1827) eğitim görüşleri Almanca konuşulan tüm coğrafyada kabul görmeye başlamıştır.¹⁷ Eğitim teorisini ve pratiğini baştan sona değiştiren Pestalozzi, bu dönemde *dünyanın eğitimselleştirilmesinin* önemli bir parçasıdır.¹⁸ Anne sevgisinden esinlenen ve aile ortamında ifade edilen yeni bir pedagojik yöntemin ana temsilcisi ve öncüsüdür.¹⁹ Pestalozzi'nin takipçileri arasında başarılı çalışmalarıyla öne çıkan, Natorp²⁰, Dinter²¹, Harnisch²² ve Diesterweg²³ gibi kişiler, Alman coğrafyasında öğretmen eğitimi alanındaki

¹⁵ Ewald Terhart, *Grundschularbeit als Beruf-Bir Meslek Olarak İlkokul Çalışmaları-Handbuch Grundschulpädagogik und Grundschuldidaktik-İlkokul Pedagojisi ve İlkokul Didaktiği El Kitabı*, haz., W. Einsiedler, M. Götz, A. Hartinger, F. Heinzel, J. Kahlert & U. Sandfuchs (Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 2014). 142-152.

¹⁶ Heinrich Wilhelm Oppermann, *Die ersten 100 Jahre des Königlichen Seminars in Alfeld a.d. Leine – Alfred (Leine) Kraliyet Seminerinin İlk Yüz Yılı* (Alfeld: 1902), 2.

¹⁷ Fritz Osterwalder, *Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827): Klassiker der Pädagogik-Klasik Pedagoglar*, haz., Bernd Dollinger (VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006).

¹⁸ Daniel Tröhler, *Pestalozzi and the Educationalization of the World-Pestalozzi ve Dünyanın Eğitimselleşmesi* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 1-5.

¹⁹ Tröhler, *a.g.e.*, 84-85.

²⁰ Paul Natorp (1854-1924), Alman filozof ve eğitimcidir. 24 Ocak 1854 tarihinde Almanya'nın Düsseldorf şehrinde doğmuştur. Felsefe ve klasik filoloji alanlarında eğitim almıştır. İdealist felsefe geleneğinin önemli temsilcilerindendir. Öğrencilerin *kişisel-bireysel* gelişimine vurgu yapmış ve özgür düşünceyi savunmuştur. “Alman Biyografileri,” Paul Natorp, “Google Gizlilik Politikası,” son güncelleme 20 Temmuz, 2024, <https://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016336/images/index.html?seite=768>.

²¹ Gustav Friedrich Dinter (1760-1831), Prusyalı teolog ve pedagoğdur. Dinter, Hristiyanlığın rasyonel olarak ifade edilmesi için çalışmıştır. Ona göre dinin hükümleri önce akıl yoluyla kavranmalı ve yaygınlaştırılmalıydı. Bu çalışmalarının bir sonucu olarak İncil'deki hikâyeleri basit bir dille ifade ettiği, özellikle öğretmen yetiştiren kurumlarda kullanılmak üzere dokuz ciltlik *Okul Öğretmeninin İncili* eserini 1826-1830 yılları arasında oluşturmuştur. Kaynak: Jürgen Bennack, *Gustav Friedrich Dinter. Seine Bedeutung für Schule und Lehrerstand-Gustav Friedrich Dinter: Okullar ve Öğretmenler İçin Önemi* (Ratingen/Kastellaun: 1975).

²² Wilhelm Harnisch (1787-1864), Alman teolog ve pedagoğdur. Eğitim müfredatlarında dünya bilgisinin, yerel tarih ve coğrafyaya verilen önemin artırılması için çalışmış ve bu alanda çeşitli eserler yayınlamıştır. Yerel tarihin babası olarak kabul edilmiştir. Kaynak: Julius Plath: *Harnisch, der Schulrat an der Oder-Oder'deki Eğitim Müdürü: Harnisch* (Leipzig: Verlag Dürr, 1900).

²³ Friedrich Adolph Wilhelm Diesterweg (1790-1866) Alman pedagoğdur. Eğitimde sosyal sınıf ayrımlarının azaltılması ve adaletin sağlanması için mücadele etmiştir. Çocuğun yaşam süreçlerine eşlik

reformlara öncülük etmiştir.²⁴ Bu isimlerin biyografileri ve eğitim görüşleri incelendiğinde, özellikle öğretmen yetiştirme alanında pek çok eser ortaya koydukları ve Pestalozzi'nin düşüncelerini kendi yaşadıkları coğrafya ve kültür bağlamında geliştirdikleri görülmektedir. İncilin daha anlaşılır kılınması, çocuğun bireysel gelişiminin özgürce sağlanması, dünya tarihi ve coğrafyasının yanı sıra yerel tarih ve coğrafyanın detaylandırılması gibi öne çıkan çalışmalarının sonuçları, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren AÖS'nin pedagojik yaklaşımlarında kabul görmüştür. Bir anlamda, Pestalozzi'nin düşüncelerinin sadece bir öğretim metodolojisi olarak uygulanmasının kalbi besleyemeyeceğine inanılmıştır. Tanrı'nın pedagojisini muhafaza etme çabasıyla birlikte, güncelin yeni fikirleri ihmal edilmemiştir.²⁵ Bunun için zikredilen bilim adamlarının Tanrı'nın gözetiminde ilerleyen eğitim ve öğretimin, sadece aklın ürünü olan metotların uygulandığı bir alan haline gelmemesi için ortaya koydukları fikirleri takip edilmiştir.

Din dersi müfredatta korunmuş ve sadeleştirilmiştir. Dinî öğretiler, akla hitap edecek şekilde somutlaştırılmıştır. Genel bir metot olarak gözlem ve deneye verilen önem artmıştır. Yerel tarih öğretimi ve doğa bilimini kesiştiren yaklaşımlara yer açılmıştır. Buradan hareketle tarih ve coğrafya alanlarında yaşanan mekânın temel alınıp genişletilerek incelenmesi yöntemi benimsenmiştir. Öğrencilerin ahlaki özelliklerinin yanı sıra bireysel gelişimlerinin özgürce desteklenmesi anlayışı, öğretmenlerin yaklaşımında belirleyici olmuştur.²⁶

XX. yüzyıla birlikte öğrencilerin yeni okul reformu fikirlerini öğrenmesi ve benimsemesi teşvik edilmiştir. Derslerin sadece bir soru-cevap diyalogu değil, çocukların *düşünme ve karar verme (Denk und Urteilskraft)*, bilinç güçlerinin daha fazla kullanılması şeklinde organize edilmesi öğretim metotları arasında vurgulanmıştır. Yazılı ve sözlü sınavların uygulanmasında öğrencilerin *kendilik ve özgürlük* alanlarına saygı gösterilmesi özellikle öğretmenler için hatırlatılmıştır. Dinî ezber materyallerinde aşırıya kaçılmaması hususu önemsenmiştir. Bir önceki yüzyıla farklılaşan yönler genel olarak değerlendirildiğinde, *psikoloji ilminin* verileri dikkate alınarak öğrenciye yaklaşımın, onun kişiliğini destekleyecek ve ortaya çıkaracak şekilde değiştiği görülmektedir. Bu yönde derslerin de daha rasyonel ve pratik fayda üzerinden kurgulanması belirgin olarak benimsenmiştir.

1.2. XIX. Yüzyılda AÖS'de Uygulanan Müfredatlar

Din derslerinin ağırlıklı olduğu müfredat 1802 yılıyla birlikte uygulamaya konulmuştur. Kilise ayinleri için koro şarkıları ve oyunlar, *Almanca, matematik bilimi, pratik ölçümler, fiziksel ve politik coğrafya* okuldaki dersler olmuştur. Derslerin, sabah dua ile

eden pedagojik yaklaşımı ortaya atarak kavramlaştırmıştır. Çocuğun doğal eğilimlerini, ilgilerini ve ihtiyaçlarını pedagojik bir ölçüt olarak natüralizm için belirleyici bir argüman olarak sunmuştur. Çalıştığı alanlarda 50 kitap ve 400 bilimsel inceleme yayınlamıştır. Kaynak: Alexander Hesse, "Adolph Diesterweg (1790–1866). Eine Erinnerung anlässlich des 140. Todestages- Adolph Diesterweg (1790-1866) 140. Ölümlük Yıldönümü Anısına Hatıra," *Jahrbuch für regionale Geschichte* Band 11 (2006): 69-88.

²⁴ Wilhelm Habermalz, *Leine'deki Alfeld Protestan Öğretmen Seminerinin Tarihi* (Alfeld: 1952), 75.

²⁵ Habermalz, *a.g.e.*, 117-118.

²⁶ Habermalz, *a.g.e.*, 118.

başlayıp, akşam dua ile bitirilmesi bir rutin olarak benimsenmiştir. Pazar günleri öğrenci ve öğretmenlerin dinî törene katılması gerekliliği kabul edilmiştir. 1817 yılında okul kütüphanesi kurulmuştur. 1818 yılına gelindiğinde, haftalık iki saat *geometri* dersi programa alınarak, öğrencilerden pratik ölçümler yapmaları beklenmiştir. *Tarih, doğa tarihi* ve ayrıca *oyun dersi* de yeni düzenlemeyle ders müfredatına alınmıştır. Öğrencilere, dakiklik, düzen sevgisi, disiplin ve dürüstlük kazandırılması hedeflenmiştir.²⁷

1854 tarihli yönetmelik seminerlere yenilikler getirmiştir.²⁸ Bu düzenlemelerle ders programında bulunması istenen dersler şöyledir: *Okul Bilgisi (Teorik bilgi değil, öğretim bilgisi, öğretmenliğin karakteristiği, eğitim öğretim alanlarında pratik bilgiler verilir), din dersi, okuma ve Almanca dili, tarih ve coğrafya, tabiat bilgisi ve biyoloji, aritmetik ve geometri, yazı dersi, müzik (piyano, keman, org, şarkı söyleme, harmoni teorisi ve müzik dersinin metodolojisi), beden eğitimi, bahçe işleri, meyve ağacı yetiştiriciliği, ipek böcekçiliği (mekânsal bağlantılarla ilişkili-yerel koşullara bağlı), el işleri.*²⁹ 1860'lı yıllardan itibaren Alfeld ders programında da yeni düzenlemeye göre değişiklikler yapılmıştır.³⁰ Bu değişiklikler, teorik bilgiyle donanan öğrencilerin fiziksel gelişimlerini ve pratiğe geçen davranışlarını açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Bunun için öğrencilere *iş yapabilecekleri* uygulama alanları oluşturulmuştur. Bu ortamlar öğrenciler için yeni öğrenme süreçleri başlatmış, yerel şartlarla şekillenen bahçecilik ve benzeri etkinlikler müfredata dâhil edilmiştir. Okul bilgisi başlığında öğretmenlik meslek tecrübelerinin ve pratiğinin aktarılma istemesi, çocuk gelişiminin önemsendiği psikolojiden temelli pedagoji dersinin bir anlamda habercisi olmuştur.

Yüzyılın sonuna gelindiğine, pedagoji dersi tanımlanmış ve tarihsel bir perspektifle öğretim teorisini psikolojik temeliyle birlikte içine almıştır. Din eğitiminde, *İncil*'in öğretilerinin dinî ve ahlakî içeriğinin daha derin bir şekilde anlaşılması lehine, metinlerin ezber bolluğu sınırlandırılmıştır. Almanca dersleri, kilise ayininin nasıl yapılacağına dair talimatları bir kenara bırakarak, şiir ve klasik Alman edebiyatının, gençler için bir eğitim aracı olarak kullanılmasını sağlamıştır. Tarih derslerinde Yunan, Roma, Alman ve Brandenburg-Prusya tarihi kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve komşu ülkelerdeki önemli olayları yerel tarihle birlikte kendine katmıştır.³¹ Coğrafya konuları daha derinlemesine işlenmiş ve tüm öğrenciler için iyi bir okul atlasının gerekliliği sağlanmıştır. Kimya dersi giriş seviyesinde tanıtılmıştır. Matematiksel konuların içeriği önemli ölçüde genişletilmiştir. Mekânsal konuların da bilimsel olarak ele alınması önemsenmiştir. Öğrencilere tasarım görevi yüklenmiştir ve pratikte yüksek hedefleri olan çizim dersleri detaylandırılmıştır. Yabancı dil öğretimi giriş seviyesinde verilmiştir. Beden eğitimi dersleri, daha sistemli şekilde uygulanmıştır. Doğa tarihi derslerinde, o dönemde

²⁷ Habermalz, *a.g.e.*, 78.

²⁸ Habermalz, *a.g.e.*, 79-80.

²⁹ Habermalz, *a.g.e.*, 80.

³⁰ Habermalz, *a.g.e.*, 82-102.

³¹ Habermalz, *a.g.e.*, 153.

baskın olan Linne'nin³² sistemi hakkında bilgiler verilmiş ancak botanik morfolojisinin ve bitki yaşamının en önemli yönleri de ihmal edilmemiştir. İnsan vücudunun yapısı ve yaşam biçimi de daha fazla dikkate alınmıştır.³³

1.3. 1901 Öğretim Planı Reformu: Başlıca Değişiklikler

AÖS'de 1 Temmuz 1901 tarihli müfredat değişimi, yeni yüzyılda öğretmen seminerine ciddi bir içerik kazandırmıştır. Burada dikkati çeken nokta, yıllar içerisinde düzenli bir sisteme bağlanmamış, sadece ihtiyaç olduğunda kullanılan *hazırlık sınıfı* yapılmasının tamamen standartlaştırılması olmuştur. Öğrencilerin öğretmen seminerine yeterli ve uygun şekilde hazırlanabilmesi için, üç yıllık seminer eğitimine bir yıllık hazırlık okulu oluşturulmuştur. Akabinde yapılacak olan sınavda başarılı olan öğrencilerin normal eğitim sürecine geçebileceği kurala bağlanmıştır.³⁴

1901 öğretim planında dikkati çeken diğer bir nokta ise, *eğitim araç gereçlerinin* alınmasının veya üretilmesinin bakanlıkça teşvik edilmiş ve seminerlere sağlanması için özel ödenek ayrılmış olmasıdır. Derslerin hazırlanırken sadece kitaplara bağlı kalınmaması, dersin gerektirdiği ders araç ve gereçlerinin kullanılmasının yeni ders planının hedefine ulaşmasını destekleyeceği belirtilmiştir.³⁵ Böylelikle, seminerlerdeki tüm gerekli araç-gereçler gözden geçirilmiş ve yenileri üretilmiştir.

Diğer bir yenilik ise alan dersi bilgisi öğretimiyle-genel öğretimin ayrılması olmuştur. Öğrencilerin seminer sürecinde hem genel bir pedagojik yaklaşım kazanmaları hem de bir alanda uzmanlaşmaları teşvik edilmiştir.

Yürütülen reformun sonuçları doğrultusunda, AÖS'nin 1802 yılından beri uyguladığı programlar göz önüne alındığında temel dersler olarak nitelendirebilecek din dersi, Almanca, matematik-geometri, tarih, coğrafya ve müziğin müfredatlarda sürekli olarak korunduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber içerikler süreç içerisinde değişen pedagojik ve bilimsel yaklaşımlarla birlikte şekillenmiştir. Örneğin Almanca dersinde din dersi metinlerinin okunmasından vazgeçilmiş, Alman edebiyatı eserleri dâhil edilerek, bu ders güzel okuma ve yazma üzerinden genişletilmiştir. Matematik dersindeki temel hareket noktası gündelik yaşam olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin matematiğin ne işe yaradığına dair sorularının, hayatın içinden örneklerle cevaplanması istenmiştir.

1901 programında oldukça detaylandırılarak, çocuğun gelişimini merkeze alan psikoloji temelinde yükselen pedagoji dersi öncesine göre büyük yer tutmuştur. Daha çok pratik bilgiler verme hedefinde olan ders, süreç içerisinde bir bilim dalı haline gelmiş,

³² Carl von Linné (1707-1778), İsviçreli doğa bilimcidir. Botanik, sistematigi ve isimlendirilmesinde kurucu bir isimdir. Bir bitkinin tanımlanmasında özel niteliklerin sıralanması yerine, cins adı ve tür adı adlandırma ilkesini geliştirmiştir. 1758 yılında, dünyanın maden, bitki ve hayvan âlemini değerlendirdiği ünlü eseri *Systema naturae-Doğa'nın Sistemi* yayınlanmıştır. Kaynak: "BHL-Biyçeşitlilik Mirası Kütüphanesi," Carl von Linné'nin Hayatı, "Google Gizlilik Politikası," son güncelleme 20 Temmuz, 2024, <https://www.biodiversitylibrary.org/page/46272234#page/27/mode/1up>.

³³ Habermalz, *a.g.e.*, 154.

³⁴ Habermalz, *a.g.e.*, 203.

³⁵ Habermalz, *a.g.e.*, 213.

tarihi, teorisi ve güncelini içine alan bir müfredat içeriğine kavuşmuştur. Mevcutta ilerleyen müfredatın tam tersi bir anlayışla, Psikoloji öğretimi, pedagoji eğitiminin temeli olarak başlangıca yerleştirilmiştir. Psikoloji öğretilirken çocuğun zihinsel yaşamının normal seyrine göre gelişimi ve patolojik durumlarının anlaşılması için gözlem ve deneyimlerden faydalanılması teşvik edilmiştir. XIX. yüzyılın sonunda, giriş seviyesinde ders içeriğine sahip olan kimya dersi detaylandırılmış ve fizik dersi de ilk defa müfredatta yer almıştır. Bu iki derse verilen önem dünyada gerçekleşen bilimsel buluşların da etkisiyle artmış, başlangıçtan beri doğa tarihi veya doğa bilimi olarak okutulan ders müfredatta yerini korumuştur. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren programda yer alan beden eğitimi ders saati artmış, içeriği fiziksel egzersizlerle farklı spor dallarıyla zenginleştirilmiştir. Çizim dersi teorisi tamamen yeni bir anlayış üzerinden detaylandırılmış ve programdaki önemi artırılmıştır. Bu yeni anlayışa göre, mümkün olduğunca yardımcı yapılar ve ölçümler kullanılmadan bağımsız gözlem ve serbest çizim teşvik edilmiştir. Pestalozzi'nin sanat eğitimi alanında etkilerini, el işçiliği ve çocuğun sanatsal-yaratıcı doğasının ortaya çıkarılması anlayışını, *serbest çizim* ve *bağımsız gözlem* olarak ortaya koyan Boichenko, Nykyforov ve Hulei³⁶ incelemelerine göre bahsedilen yeni anlayışın şekillendiği söylenebilir. Sonuç olarak genel manada öğrencinin aklına hitap eden öğrenimin yanı sıra bireysel eğitiminin fiziksel gelişimiyle birlikte önemsendiği bir süreç başlamıştır.

1.4. AÖS'de Sosyal Hayat

Kuruluşundan itibaren okula dair sosyal hayatı düzenleyen genel kurallar müdürün gözetiminde ilerlemektedir. Örneğin, öğrencilerin, şehir ve çevresindeki hanları (bira-hane ya da lokanta) ziyaret edebilmesine sadece müdürün izniyle onay verilmektedir. Seminerde, şehirde, surlarda ve tren istasyonunda sigara içmek yasaktır. Tüm kart oyunları yasaktır. Tüm seminer öğrencilerinin veya bireysel sınıfların bir araya geldiği toplantılar, seminer dışındaki vokal performanslar sadece müdürün izniyle gerçekleştirilebilir. Haftanın bazı günlerinde, serbestçe seçilen bağımsız çalışma için zaman ayrılır. Gazete ve dergiler sadece müdürün izniyle bulundurulabilir ve üç marktan fazla olan ithal olmayan kitaplar sadece ders öğretmeninin onayıyla satın alınabilir. Tavsiye edilen kitapçılar her yıl müdür tarafından belirlenir. Tek bir ders için izin ilgili öğretmen tarafından, birden fazla ders için ise başöğretmen tarafından verilir. Mesai saatleri içinde izin, gözetmen öğretmenden talep edilmelidir. Bir günden fazla ve pazar günü için izinler müdür tarafından verilir.³⁷ Buna göre, okul müdürünün gözetiminde sıkı bir disiplinin kurumda uygulandığı söylenebilir. Öğrencilerin ders dışı kalan zamanları okul idaresi tarafından titizlikle düzenlenmektedir. Öyle ki, okunacak kitap ve dergiler dahi, belli bir gözetime tabi tutulmaktadır.

³⁶ Maryna Boichenko, Andrii Nykyforov ve Olha Hulei, "Genesis of the idea of using folk arts and crafts elements in teaching and upbringing in classical Ukrainian and Western European pedagogical thought-Klasik Ukrayna ve Batı Avrupa pedagojik düşüncesinde halk sanatları ve el sanatları unsurlarının eğitim ve öğretimde kullanılması fikrinin doğuşu," *Journal of History Culture and Art Research*, 9/2 (2020): 123-132.

³⁷ Habermalz, *a.g.e.*, 179-180.

1902’de Alfeld kurumsal sosyal yaşamı görece bazı esneklikler göstermiştir. Hazırlık sınıfı için, piyanolu bir müzik odası ve içerisinde eğlence kitapları, günlük gazeteler ve oda oyunlarının bulunduğu okuma odası kurulmuştur. Seminer sınıfları için ise serbest konuşmak, fikri tartışmalar yapmak, okumak ve sanatsal aktiviteler için yuvarlak masalı bir oda kullanılmıştır. Okulun korosu, müzik öğretmenin önderliğinde bazı akşamlar konserler ve eğlence geceleri düzenlemiştir. Öğrenciler fiziksel gelişimlerine yönelik boş öğlen sonlarında beden eğitimi dersi için ayrılan alanları kullanabilmişlerdir. Dans, oyun ve tiyatro etkinlikleri de zaman zaman gerçekleştirilmiştir.³⁸ Kurallara bağlı ilerleyen sosyal hayatın öğrencilere daha rahat bir hareket alanı sağlayan şekle doğru evrildiği saptanmıştır.

2. “Savaşın Meyvesi: Türk Talebeler”

I. Dünya Savaşı devam ederken Türk öğrencilerin gelişi, kurum tarihinin son yirmi beş yılında öne çıkan bir hadise olmuştur. Habermalz, bu durumu *Türken im Seminar-Türkler Seminerde* başlığıyla, Türk öğrencilere eserinde özel bir yer ayırarak belirginleştirmiştir. “I. Dünya Savaşı’nın meyvesi”³⁹ gibi gördüğü Türk öğrencileri, Almanya ve Türkiye arasındaki yakınlaşmanın bir sonucu olarak, Alman öğretmen kurumlarında yetiştirme girişimi şeklinde değerlendirmiştir. Eğitim Bakanlığının okullara gönderdiği 14 Ekim 1916 tarihli kararnamede ise Türk öğrencilerin Alman okullarına kabul edilmesinin amacı, onları Alman eğitimi yoluyla daha sonra seçtikleri çalışma alanlarında anavatanlarına değerli hizmetler sunacak ve Almanya’nın dostu kişiler olarak yetiştirmek⁴⁰ biçiminde ifade edilmiştir.

Öğrenciler 1917 baharında gelmeye başlamışlardır. Öncelikle, Spandau, Alfeld, Neuwied ve Schüchtern’deki öğretmen semineri ve Schmiedeberg’deki hazırlık okulu⁴¹ için beşer kişi olmak üzere, Türkiye’nin farklı etnik gruplarından ve bölgelerinden 25 yetenekli Türk genci değerlendirmeye alınmıştır. 17 Nisan 1917’de Türk rehberiyle birlikte eğitim alacakları kurumlara dağıtılacakları Spandau’ya varmışlardır. Habermalz, Alfeld’a gidecek beş öğrenciyi alarak okula dönmüştür. Müdür, öğretmenler ve öğrenciler tarafından oldukça sıcak bir şekilde karşılanmışlardır. Türk öğrencilerin bilgileri aşağıdaki gibidir:

- I. Ali Galib, doğum yılı 3.8.1901, Erzurum
- II. Muhiddin Hüseyin, doğum yılı, 3.5.1901, İstanbul
- III. Halil İbrahim, doğum yılı, 15.7.1899, Bursa
- IV. Mehmet Nihat, doğum yılı, 27.5.1901, Erzurum
- V. Osman Tahir, doğum yılı, 12.12.1900, İstanbul.

³⁸ Habermalz, *a.g.e.*, 223.

³⁹ Habermalz, *a.g.e.*, 231.

⁴⁰ Prusya Gizli Devlet Arşivi: I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 41- Aufnahme türkischer Schüler- Türk Öğrencilerin Kabulü-1916-1922.

⁴¹ Öğrencilerin topluca Spandau’ya geldikleri anlaşılmaktadır. İsmi sayılan tarihlerde bu şehirlerde de *Öğretmen Semineri* eğitim kurumları bulunmaktadır (Habermalz, s.231).

Türk öğrencilere okulun yatılı kısmında bir oda verilmiştir. Okula geldikleri ilk haftalarda hâlâ Osmanlı fesi takan öğrenciler, daha sonra Alman arkadaşlarının renkli öğrenci keplerinden almışlar ve artık kıyafetleriyle onlardan farklı gözükmemişlerdir. Mavi gözlü ve sarı saçlı olan Ali Galib'e daha sonra birkaç kez Alman diye hitap edildiği dahi olmuştur. Türklerin okuldaki yemek, kitap ve küçük alışveriş masrafları ile cep harçlıkları, aynı zamanda okulun muhasebecisi olan Habermalz tarafından ödenmiştir. Bu masraflar doğrudan Berlin'deki Türk Büyükelçiliği'nden karşılanmıştır.⁴²

2.1. Türk Öğrencilerin Öğretmen Kadrosu

1901 reformu sonrasında AÖS'nin mevcut öğretmen kadrosu arasında dersler yeniden düzenlenir. Habermalz'ın anlatımında ilerleyen yıllarda emekli olanlar veya farklı sebeplerle kurumdan ayrılan hocalar olduğu yer alır. Bu bilgiler ışığında yapılan inceleme sonucunda aşağıdaki tabloda Türk öğrencilerin öğrenimlerine başladıkları 1918 yılındaki okuldaki dersler ve hocaları en sade şekilde görülebilir.

Tablo 1: Türk Öğrencilerin Öğretmen Kadrosu⁴³

Dersler	Öğretmenler
1. Pedagoji	Hermann Müller, Wilhelm Habermalz
2. Din Dersi	Hermann Müller, August Hackländer
3. Almanca	Richard Keese
4. Fransızca	Wilhelm Habermalz
5. Matematik	Albert Bode
6. Tarih	August Hackländer
7. Coğrafya	August Habermann
8. Doğa Bilimi	Wilhelm Habermalz
9. Fizik	Albert Bode
10. Kimya	Wilhelm Habermalz
11. Beden Eğitimi	August Habermann
12. Müzik	Robert Linnarz
13. Yazı Dersi	Richard Keese
14. Çizim Dersi	Richard Keese

Kurum müfredatında yer alan derslerin mevcut yedi kişilik öğretmen kadrosu arasında dağıldığı görülmektedir. Öğretmenlerden Hermann Müller (1869-1920) ve August Hackländer (1888-1937) hariç diğerleri farklı öğretmen seminerlerini tamamlamışlardır. Müller ve Hackländer teoloji eğitimi alarak, dinin yanı sıra tarih ve pedagoji alanlarında uzmanlaşmışlardır. Richard Keese (1873-1949) ve Wilhelm Habermalz kendileri de AÖS mezunudurlar. Öğretmenlerin tamamı, kariyerlerinin devamında uzmanlaşmak istedikleri en az iki alan seçerek, sınavlarını geçmişlerdir. Böylece uzman

⁴² I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 41- Aufnahme türkischer Schüler- Türk Öğrencilerin Kabulü-1916-1922. 29 Ağustos 1917 tarihli bakanlık tarafından Alfeld'a gönderilen yazı da, ödemelerle ilgili bilgi verildikten sonra, Türk Eğitim Bakanlığı'nın bu yıl öğrencilerin İstanbul'a gelmelerini istemediğini bildiriyor.

⁴³ Habermalz, *a.g.e.*, 213.

öğretmen olarak branşlaşmışlardır. Kurumdaki ders dağılımı yapılırken de bu uzmanlıkları göz önüne alınmıştır. Ayrıca, öğretmenlerin tamamı Berlin’de zaman zaman düzenlenen öğretmen seminerlerine yönelik bilimsel pedagojik kurslara katılmıştır. Bu kursların amacı hem yeni pedagojik gelişmeleri hem de alanlarındaki güncel bilgileri öğretmenlere aktarmaktır.

Öğretmenlerin ⁴⁴genel tablosu kurumun alanlarında uzman ve pedagojik açıdan kendilerini zamanın getirdiklerinden beslenerek geliştiren bir kadroya sahip olduğunu göstermektedir. Okulda düzeni ve sistemi olan bir atmosferden bahsedilebilir. Diğer taraftan ders sayısının fazla olması öğretmen sayısının görece daha az olması ise öğrencilerin her bir öğretmeniyle geçirdikleri zamanı artırmıştır. Bu ise, gerek kurumda mevcut bulunan akademik yapının gerekse öğretmenleriyle geliştirilen bağların, öğrenciler üzerinde nasıl etkisinin olduğunu incelenebilir kılmaktadır. Bu parametreler dikkate alınarak öğrencilerin akademik başarıları ve sonraki yaşamları değerlendirilebilir.

2.2. Türk Öğrencilerin Akademik Başarıları

İlk ve en önemli görev, Türklerin bir buçuk yıl içinde öğretmen seminerine kabul edilebilecek olgunluğa erişmeleri gerektiğinden, Almanca öğrenmek olmuştur. Hazırlık öğretmeni Kracke bu görevi büyük bir sabır ve özenle üstlenmiş, böylece bu hedefe kısa sürede ulaşılmıştır. Habermalz, meslektaş Kracke’den, Türk öğrencilerle yaptığı çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler almıştır. Kracke⁴⁵ beş genç Türk öğrencinin eğitimsel rehberliğinin öncelikle kendisine verilmesinden ve öğrencilerle geliştirdiği iletişimden memnuniyet duymuştur. Dil öğrenirken, sözcük dağarcığını genişletmek ve sağlamlaştırmak için sıkça zorlu bir çaba gerektiğini ve bu çabayı Türk öğrencilerle birlikte başarılı şekilde gösterdiklerini ifade eden Kracke, birçok anıyı hatırladığını söylemiştir. Öğrencilerin ilk Almanca kompozisyon defterlerinin hocaları tarafında muhafaza edildiğini vurgulayan Habermalz, Alman dilini ve halk kültürünü tanıtmak için dilin en birinci etken olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple, Alfeld’in yakın çevresindeki birçok yerde, terimler için manzaralar seçilmiş, bitki ve hayvan adları örneklerle öğrenilmiş, tarlayı süren çiftçiler, köydeki yaşam öğretim alanları olarak hocaları tarafından ustaca kullanılmıştır.

Kracke öğrencilerle tatillerde de ilgilendiğini, ailesinde konuk ettiğini, birlikte dağların üzerinden Hidesheim’a doğru yürüyüş yaptıklarını, şehrin güzelliklerini gördüklerini belirtmiştir. Bu gezilerin birinde, öğrencileri kısa süreliğine yalnız bırakarak, onların kendisi olmadan da özgür ve güvende hareket edebildiklerini gördüklerini ve bunun

⁴⁴ Öğretmenlerden bazılarının yayınları da vardır. Örneğin Albert Bode’nin (1858-1942) *Leitfaden für den arithmetischen Unterricht-Aritmetik Dersi için Kılavuz* isimli eseri kurumda ders kitabı olarak yıllarca okutulmuştur. Kraliyet Müzik Direktörü unvanı taşıyan Robert Linnarz’ın (1851-1931) teorik, metodolojik eserleri ve çok sayıda şarkı kitabı bulunmaktadır (Habermalz, a.g.e.192). Ayrıca, ders kitapları arasında, *Praktische Violschule-Pratik Keman Okulu*, *Soli Deo gloria, Lieder für Gemischten Chor und Kirchenchöre-Koro ve kilise için şarkılar*, *115 Choräle zum evangelisch-lutherischen Gesangbuch der Hannoverschen Landeskirche-Hannover Bölge Kilisesi Evanjelik Lüteriyan İlahisi için Korolar*, sıralanmıştır (a.g.e.184).

⁴⁵ Habermalz, a.g.e., 232.

onlara büyük bir sevinç yaşattığını anlatmıştır. Türk öğrencilerin dış görünüş olarak Alman öğrencilere hızla benzemeyi başardıklarını ve aynı zamanda zorunlu sınıf kepinin de taktıklarını ifade eden Kracke, bununla birlikte, eğitim açısından da Alman arkadaşlarından geride kalmak istemediklerini ve çalışkan olduklarını eklemiştir. Bakanlık tarafından görevlendirilen müfettişin Türk öğrencilerin ne kadar ilerlediğini görmek için ansızın yaptığı ziyareti unutamayan Kracke, sınıfa birlikte gittiklerini, Almanca dersinde Goethe'nin şiirlerinin işlendiğini ve öğrencilerin bu metinleri iyi şekilde okuyarak göz dolduklarını biraz da övünç kaynağı olarak anlatmıştır. Ve öğrencilerin diğer derslerde de takdir gördüklerini paylaşan Kracke, öğrencilerle aralarında içsel bir bağın her zaman sağlam kaldığını da eklemiştir.⁴⁶

Türk öğrenciler bir yandan yoğun dil öğrenme süreci yaşarken diğer taraftan kurumun hazırlık sınıfına devam etmişlerdir. Öğrencilerin eğitim süreçlerinin Türk Hükümeti'nin talepleri⁴⁷ ve Alman bakanlığının düzenlemeleri doğrultusunda ilerlediği anlaşılmaktadır.

Sınav cetvellerinde⁴⁸ derslerin neredeyse tamamına yakınında sözlü ve yazılı olarak iki ayrı değerlendirme olduğu görülmektedir. Bu durum kurumun kuruluşundan itibaren benimsenen bir yöntemdir. Sözlü sınav, dersin hocasının tercihiyle şekillenen kimi zaman kişisel kimi zaman grup halinde yapılan, ders değerlendirme şeklidir. Yani

⁴⁶ Habermalz, *a.g.e.*, 232-233.

⁴⁷ Bu yönde, Alföld'a gönderilen 2 Ocak 1918 tarihli belgede, Türk Bakanın, hiçbir şekilde Türk öğrencilerin sınıf arkadaşlarının gerisinde kalmasını istemediğinden, gerekli tüm satın almaların kurum yönetimi tarafından düzenlenip faturalandırılmaya devam edilmesinin onaylandığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte, kurumda yabancı dil olarak öğretilen Fransızca için öğrencilerin muaf tutulabileceği hatırlatması yapılmıştır. Nitekim öğrencilerden Ali Galip dışında bu dilde başarı gösteren olmamıştır ve mezuniyet sınavında Fransızcadan muaf tutulmuşlardır (I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 41- Aufnahme türkischer Schüler- Türk Öğrencilerin Kabulü-1916-1922). Belgedeki diğer husus ise org ve din dersleri üzerine olmuştur. Türk öğrencilerin, org çalmaktan ve din eğitimindeki tüm derslerden tamamen muaf tutulacağı belirtilmiştir. Öğrencilerin kurumun sosyal yaşantısına uyumuyla ilgili de, Türk Eğitim Bakanlığı'nın genç Türklerin misafir oldukları kurumların iç yaşamına tam olarak entegre olmalarına ve mevcut tüm düzenlemelere uymalarına büyük önem verdiği hatırlatılmıştır. Bununla birlikte, ortaya çıkan çok farklı sosyal görüşler göz önünde bulundurulduğunda, ilk alışma döneminde belirli bir hoşgörünün uygulanması tavsiye edilmiştir. Belge, Alman Bakanlığının 1 Mayıs 1918'de ve sonrasında her altı ayda bir, Türk öğrencilerin davranışları ve ilerlemesi hakkında rapor istediği bilgisiyle sonlanmaktadır. Öğrencilerle ilgili kurumdan alınan raporların önemsendiği ve Türk Bakanlığına gönderildiği 30 Aralık 1918 tarihli başka bir belgede tespit edilmektedir (I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 41- Aufnahme türkischer Schüler- Türk Öğrencilerin Kabulü-1916-1922). Şöyle ki, "Yeni Türk Eğitim Bakanı için öğretmen seminerindeki öğrencilerden her üç ayda bir gayretleri, başarıları ve sertifikaları hakkında rapor almak önemlidir. 2 Ocak 1918 tarihli kararnamede öngörülen altı aylık süreç kaldırılmış ve her yılın 1 Nisan, 1 Temmuz ve 1 Ekim tarihlerinde, ilk kez 1 Ocak 1919'da sunulmak üzere yeni düzenleme getirilmiştir." İfadeleri yer almaktadır. İstenen bu uygulamaların ne kadarının gerçekleştiği hakkında Habermalz'ın eserinde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak, kuruma ait hacimli bir not defterinde diğer öğrencilerle birlikte Türklerin de altı aylık periyotlarla ders ve davranış değerlendirme notları görülmektedir (I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 63- Zensurenbuch-Not Defteri 1904-1925).

⁴⁸ I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 58-Erste Lehrprüfung-İlk Öğretmen Sınavı 1913-1925 (Bu dosyada öğrencilerin hem hazırlık sınıfı geçme notları hem de mezuniyet notları bulunmaktadır).

öğrencinin dersteki performansına göre verilen bir not değil, bilakis ciddi olarak yürütülen bir sınavıdır.⁴⁹

Öğrencilerin hem mezuniyet hem de hazırlık sınıfı bitirme sınav cetvellerinde isimleri, memleketleri, baba isimleri, doğum yılları, kuruma geliş tarihleri, davranış ve çalışkanlık notları yer almaktadır. Bu bilgiler sayfanın sol tarafına sıralanmış ve üst kısmında derslerin isimleri yazılı ve sözlü olarak ayrılmış notlandırma sütunlarıyla birlikte yerleştirilmiştir. Standart bir cetvel kullanılmıştır. Türk öğrencilerin muaf oldukları *din dersi*, *org* kısımlarına not girilmemiştir. Sınav puanlama sistemi 1-4 sayıları arasında yapılmıştır. En iyi not bir olmakla birlikte dört kalma notu olmuştur. En iyi notu almak öğrenciler için kolay olmamıştır. Bu karnelerdeki notların genel görünümüne yansımıştır. İki notu görece bir notuna göre daha fazla olmakla birlikte, çoğunlukla notlar öğrenci karnelerinde üç ve dört olarak dağılmıştır.

Öğrencilerin doğum tarihleri de karnede gösterilmiştir. Türk öğrencilerin yaş ortalaması diğer öğrencilerle aynı olmuştur.

Öğrencilerin hazırlık sınıfı bitirme sınavı sonuçları tablo 2’de sıralanmaktadır.⁵⁰

Tablo 2: Öğrencilerin Hazırlık Sınıfı Bitirme Sınavı Sonuçları

Dersler		Ali Galip	Halil İbrahim	Muhiddin Hüseyin	Mehmed Nihad	Osman Tahir
DİN DERSİ	Yazılı	-	-	-	-	-
	İncil Tarihi	-	-	-	-	-
	İlmihal	-	-	-	-	-
	İlahi	-	-	-	-	-
ALMANCA	Yazılı	2	3	2	3	3
	Okuma	2	3	3	3	3
	Gramer	2	3	3	3	3
	Edebiyat	2	3	3	3	3
FRANSIZCA	Yazılı	2	4	3	3	3
	Sözlü	2	4	3	3	3
TARİH	Yazılı	3	3	3	3	3
	Sözlü	3	3	3	3	3
MA- TEMATİK	Hesaplama					
	Yazılı	2	3	3	3	3
	Sözlü	2	3	3	3	3
	Geometri					
	Yazılı	2	4	4	3	4
DOĞA TARİHİ	Sözlü	3	3	3	3	3
	Yazılı	3	3	3	3	3
DOĞA BİLİMİ	Sözlü	3	3	3	3	3
	Yazılı	3	3	3	3	3

⁴⁹ Habermalz, *a.g.e.* 150-160.

⁵⁰ Rakamların ifade ettiği notlandırma karne üzerindeki bilgilere göre şu şekildedir. 1= çok iyi, 2 = iyi, 3 = geçer (yeterli), 4 = başarisiz.

COĞRAFYA	Yazılı	3	3	3	3	3
	Sözlü	3	3	3	3	3
	Yazı Dersi	3	3	2	3	3
	Çizim Dersi	4	3	4	2	2
	Beden Eğitimi	3	3	3	3	3
MÜZİK	Yazılı	3	3	3	3	3
	Şan Dersi	3	3	3	3	2
	Keman	3	3	3	3	2
	Piyano	3	3	3	3	3
	Org	-	-	-	-	-
ÖZET	Din Dersi	-	-	-	-	-
	Almanca	2	3	3	3	3
	Fransızca	2	4	3	3	3
	Tarih	3	3	3	3	3
	Matematik	2	3	3	3	3
	Doğa-	3	3	3	3	3
	Coğrafya	3	3	3	3	2
	Müzik					

Tablo 2'ye göre öğrencilerin, tüm derslerden geçer not alarak hazırlık sınıfını tamamladıkları görülmektedir. Bu süreçte Almanca öğrendikleri ve öncesinde bu dile dair bilgileri olmadığı göz önüne alındığında, başarılı bir sonucun olduğu söylenebilir. Uygun olan derslerin tamamında öğrenciler, kendilerine herhangi bir farklılık uygulanmadan derslerin hem yazılı hem de sözlü sınavlarına tabii tutulmuşlardır. Doğa tarihi dersinin öğretmeninin sadece sözlü sınav yaptığı, diğer öğrencilerin karneleri incelendiğinde anlaşılmaktadır. Habermalz'ın da belirttiği gibi Osman Tahir'in müziğe olan yeteneği aldığı notlarla da uyumludur. Bu durum diğer taraftan, öğrencilerin hazır buldukları eğitim ortamındaki müzik dersinin hocasının prestiji, derse dair aktifliği ve kullanılan materyallerin çeşitliliği düşünüldüğünde, Tahir'in müzik yeteneğinin mekânsal şartlarla ortaya çıktığı söylenebilir. Benzer bir durum Ali Galip'in Almanca, Fransızca ve matematik notları için de düşünülebilir.

1918 yılının sonbahar döneminde 20-21 Eylül 1918, Türk öğrenciler seminer derslerine kabul sınavını geçerek normal eğitim süreçlerine başlamışlardır. Alman arkadaşlarıyla aynı şekilde ve gerekliliklerle tüm derslere katılmışlardır. Almancada daha fazla ilerleme ve gelişim için kendileriyle ilgilenilmeye devam edilmiştir. Mütevazı ve dostça kişilikleri sayesinde, Türk öğrenciler kısa sürede Alman sınıf arkadaşlarıyla sıcak bağlar kurmuşlardır. Bireysel yeteneklerinden dolayı bazıları önemli seviyelere ulaşmıştır. Örneğin, Osman Tahir, bir keman sanatçısı olarak gelişmiş ve halka açık etkinliklerde bu yeteneğini tekrar tekrar sergilemiştir.

Öğrencilerin mezuniyet sınavı notları tablo 3'deki gibidir. Türk öğrenciler normal sürecinde ilerleyerek 1 Eylül 1921 tarihinde bitirme sınavına girmişlerdir. Belgelerde öğrencilerle ilgili davranış ve çalışkanlık notu da yer almakta ve öğrenciler her iki

şekilde de iyi derecede değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler tüm öğrenciler için yapılmaktadır. Benimsenen pedagojik yaklaşımlar gereğince öğrencilere sadece bilgi aktarımının yapılmaması önemsenmiştir. Aynı şekilde öğrencilerin *zihinsel ve kendilik bilinçlerinin* gelişiminin de sürece eşlik etmesi hedeflenmiştir. Bunun için de öğrencilerden beklenen sorumluluklarının farkında olarak azim ve gayretle çabalarını ortaya koymalarıdır. Okulun yatılı bir sistemi olduğu da göz önünde bulundurulursa bu değerlendirmeler öğrencide gözlemlenen *bağımsız davranış değişikliğinin* öğretmenleri tarafından takip edildiğini ve somutlaştırıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Türk öğrenciler eğitim hayatları boyunca, derslere gösterdikleri alaka ve gayretleriyle, okul dışı uygun davranış biçimleriyle öğretmenlerinden tam not almışlardır.

Eğitimlerine devam ettikleri üç yıl boyunca öğrencilerin ortalama seviyelerini korudukları gözükmemektedir. Öğretmenlik bilgisi ve pratiğinin ölçüldüğü, gözlem ve staj dersi ise tüm öğrenciler için orta seviyede başarılıdır. Hazırlık sınıfından sonra Ali Galip dışındaki öğrenciler Fransızca dersinden muafiyet haklarını kullanmışlardır. Ali Galip'in Almanca dilindeki başarısı devam etmiştir. Bu durum yazılı ödev notunda da kendini göstermiştir. Osman Tahir'in müziğe ilgisi ve becerisi de öğrenimi süresince devam etmiştir. Halil İbrahim ve Mehmed Nihad çizim dersinde arkadaşlarından daha başarılı olmuşlardır. Bununla birlikte Almancanın bu öğrenciler için yeni öğrenilen bir yabancı dil olma özelliği burada göz önüne alınarak, Alman öğrencilerin karnelerindeki notlarla birlikte değerlendirildiğinde, kurumun çoğunluğunun elde ettikleri başarı ile mezun oldukları tespiti yapılabilmektedir. Şöyle ki, Türk öğrencilerin aldıkları netice, Alman öğrencilerinin çoğunluğunun karnesiyle benzerdir. Bunda, özellikle bir notunun başarılmaması zor bir puan olarak durmasının değerlendirmedeki etkisi büyüktür. Örneğin sorulan soruların tamamına yakınının eksiksiz tamamlanmasıyla elde edilecek bir nottur. Dolayısıyla başarısız olmayan bir öğrenci için iki ve üç notlarına sahip olması, normal seviyede bir başarı göstergesidir.

Tablo 3: Öğrencilerin Mezuniyet Sınav Notları

	Dersler	Ali Galip	Halil İbrahim	Mehmed Nihad	Osman Tahir
Yazılı Sınav	Yazılı Ödev	2	3	3	3
	Din Dersi	-	-	-	-
	Tarih	3	3	3	3
	Yabancı Dil	3	-	-	-
	Kilise İlahisi	-	-	-	-
	Gözlem ve Staj	3	3	3	3
Sözlü Sınav	Pedagoji	2	3	3	3
	Din Dersi	-	-	-	-
	Almanca	2	3	3	3
	Tarih	3	3	3	3
	Yabancı Dil	3	-	-	-
	Hesaplama	3	3	3	3
	Geometri	3	3	3	3
	Doğa Tarihi	3	3	3	3
	Doğa Bilimi	2	3	3	3

Coğrafya	3	3	3	3
Müzik				
Piyano Çalma	3	3	3	-
Org Çalma	-	-	-	-
Harmoni Teorisi	3	3	3	3
Keman Çalma	3	3	2	1
Şarkı	3	3	3	2
Çizim Dersi	3	2	2	3
Yazı Dersi	3	3	3	3
Beden Eğitimi	3	3	3	-
Davranış Notu	1	1	1	1
Çalışkanlık	2	3	2	2
Notu				

2.3. Türk Öğrencilerin Mesleki Biyografileri⁵¹

Öğrencilerin AÖS'den mezun olduktan sonra mesleki biyografileri farklı ilerlemiştir. Muhiddin Hüseyin hastalığı sebebiyle eğitim dönemini tamamlamadan Ocak 1921'de mezuniyet sınavına girmek zorunda kalmıştır. Akabinde ülkesine dönmüştür.⁵² Bu yılın sonuna doğru Hüseyin, Türkiye'ye erken dönmesine neden olan akciğer hastalığının kurbanı olmuştur.⁵³

Halil İbrahim hayatına ticaret ile devam etmiştir. Öğrenimini aldığı öğretmenlik mesleğini icra etmemiştir.⁵⁴ İbrahim'in bu tercihinin nedeniyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ülkelerine dönen öğrencilerin devlet tarafından öğrenimini aldıkları alanda istihdam edilememeleri problemini düşündürmektedir.

Osman Tahir, ülkesine döndükten sonra İstanbul'daki çeşitli yüksekokullarda müzik öğretmeni olarak görev yapmıştır.⁵⁵

Galip Evcan, Ekim 1922'ye kadar Basın Genel Müdürlüğü'nde Almanya uzmanı olarak çalışmış ve ardından İzmir'deki liselerde Almanca öğretmenliği yapmıştır. 1925 yılının sonlarında, Ankara'daki Türk Dışişleri Bakanlığı'na katılmıştır. Türk elçiliğinin ataşesi olarak Berlin'de beş yıl boyunca görev yaptıktan sonra, 1932 yılında Dışişleri Bakanlığı'na geri dönmüştür. Ancak 1936 yılında birinci elçilik sekreteri olarak tekrar

⁵¹ Öğrencilerden sadece Nihat Adil yayınları ve düşünceleri ile tanınan bir eğitimci olmuştur. Devlet bürokrati olan Galip Evcan'ın mesleki incelemesinde konsolosluk resmi sayfalarına başvurulmuştur. Elde edilen bilgilerle bu iki kişinin biyografileri genişletilmiştir. Diğer üç öğrenci için Habermalz dışında farklı bir kaynağa ulaşılamamıştır.

⁵² I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 58-Erste Lehrprüfung-İlk Öğretmen Sınavı-1913-1925. Bu arşiv dosyasında, Muhiddin Hüseyin hariç, diğer dört öğrencinin bitirme sınavı notları bulunmaktadır. Habermalz'ın da belirttiği gibi Hüseyin daha önce bu sınava girmiştir bu sebeple aynı dönemde mezun olmamışlardır.

⁵³ Habermalz, *a.g.e.*, 233.

⁵⁴ Habermalz, *a.g.e.*, 233-234.

⁵⁵ Habermalz, *a.g.e.*, 234.

Berlin'e gönderilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından yeni elçinin gelmesine kadar elçilikteki görevine devam eden Evcan, 1940-1942 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı'nda bir bölüm müdürü olarak Ankara'da bulunmuştur. Daha sonra birinci sınıf konsolos olarak Hamburg'a gönderilmiş ve orada Türk konsolosluğunu yönetmiştir.⁵⁶ Ancak 1944 yılının sonlarına doğru, bir yıl boyunca konsolosluk dairesi müdürü olarak tekrar Ankara'ya çağrılan Evcan, 1946-1950 yılları arasında Türk Şam Elçiliği'nde müsteşar olarak görev yapmıştır. Ardından Ankara'daki siyasi bölüme başkonsolos unvanıyla yardımcı genel müdür olarak atanmıştır. Galip Evcan, 24 Ağustos 1952'de tekrar birinci sınıf konsolos olarak Hamburg'a dönmüştür.⁵⁷

Nihat Erkman, Türkiye'ye dönüşünden sonra 20.06.1922-13.09.1923 tarihleri arasında İstanbul Kadıköy Sultanisi⁵⁸ ve Altunizade Numune Mektebinde⁵⁹ öğretmen olarak görev yapmıştır. Ardından Konya'da ilkökul öğretmeni yetiştiren bir okulda müdür olmuştur. Daha sonra Ankara'da 17.12.1930-27.09.1935 süresince Milli Eğitim Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü'nde bulunmuştur. 10.02.1939 tarihinde müfettişliğe tayin edilmiştir. 1939-1945 yılları arasında Orta Avrupa'daki Türk öğrencilerin Berlin'deki gözetmen genel müfettişi olarak atanmıştır. 1946-1948 yıllarında Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği görevini sürdürmüştür. 1948 yılında Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 1949 sonunda ise Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğüne atanmıştır. 1950-1960 yılları arasında Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmenliği yapmıştır. 1962 yılında atandığı Milli Eğitim Müsteşarlığından, 1966 yılında başmüfettiş olarak emekliye ayrılmıştır. 1980 yılında hayatını kaybetmiştir. Erkman'ın telif eserleri ve Al-mancadan çevirileri bulunmaktadır.⁶⁰

⁵⁶ Hamburg Başkonsolosları, "Google Gizlilik Politikası," son güncelleme 20 Temmuz, 2024, <https://hamburg-bk.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>.

⁵⁷ Habermalz, 1952 yılında tekrar Hamburg Başkonsolosu olduğunda yönünde bilgi vermiştir (s.234). Fakat konsolosluk sayfasında bu şekilde bir bilgi yer almamaktadır.

⁵⁸ 1900 yılında Hamidiye Erkek Rüstiyesi, 1919'dan itibaren Kadıköy Sultanisi adı altında öğretime devam etmiştir. Cumhuriyet'le birlikte lise ismini almıştır. 1950'de Kadıköy Ortaokulu, 1982-1983 Kadıköy Lisesi, 1998-1999 Kenan Evren Anadolu Lisesi ve 2010-2011 öğretim yılında İstanbul Anadolu Lisesi ismi verilmiştir. Tarihi 100 Lise, "Google Gizlilik Politikası," son güncelleme 10 Ağustos, 2024, <https://ogm.meb.gov.tr/yuz-tarihi-lise/1899-ISTANBUL-ANADOLU-LISESI.html>.

⁵⁹ Mektep, 1905/1906 eğitim döneminde rüstiye olarak açılmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür (Fatma Kaya Doğanay, "Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011).

⁶⁰ Nihat Adil Erkman'ın kısa akademik biyografisi için Habermalz genel hatlarıyla kısa bilgiler paylaşmıştır. Erkman'ın mezuniyetinden sonraki akademik biyografisi için mevcut ikincil kaynaklar olarak ulaşılan *Türkiye'de Kim Kimdir Ansiklopedisi* (s.267-268) ve Bahir Sorguç'un 1920'den 1981'e Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s.96 bölümleri de incelenmiştir. Bunlara göre, eserleri arasında, Hıfzırrahman Raşit Öymen ile yayınladıkları *Umumi Tedris Usulü* (1935), ve *Bir Yalanın Sonu: Kız Mektepleri için Piyes, Komedi* (1932) sayılabilir. Ayrıca ünlü Alman edebiyatçı Waldamer Bonsels'in *Arı Maya ve Başından Geçenler* (1927) eserini tercüme ederek Türk literatürüne kazandırmıştır.

2.4. Mezuniyetlerinden Sonra Türk Öğrencilerin AÖS ile Bağları

Türk öğrencilerin okuldan ayrılmasıyla, kurulan bağlar kopmamış, düzenli mektuplaşmalar, onları bazı arkadaşları ve öğretmenleriyle iletişimde tutmuştur. 30 Eylül 1925'teki seminer mezuniyet töreninde toplanmış eski seminer arkadaşlarına Muhiddin Hüseyin, Alfeld Öğretmen Semineri için derin duygularla dolu bir teşekkür mektubu göndermiştir. Halil İbrahim mezuniyetlerinden birkaç yıl sonra kısa süreliğine Almanya'ya ziyaret amacıyla gelmiştir. Habermalz, Halil İbrahim hakkında verdiği bilgileri bu görüşmeye dayandırmaktadır.⁶¹

Galip Evcan işi gereği Habermalz ve kurumla bağına daha rahat sürdürmüştür. Habermalz, Evcan'ın Almanya ile Türkiye arasındaki geleneksel dostane ilişkilerin daha da derinleştirilmesi için içtenlikle çaba sarf ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca, AÖS'ye olan sıkı bağlılığını defalarca ifade ettiğini belirtmiştir. Hamburg'daki ilk resmi görevi sırasında, Galip'in ailesi ile seminer öğretmenlerinden Keese'in ailesi arasında dostça ilişkiler geliştiğini de aktaran Habermalz, 1943 yılında Keese, bombalanan evinden kaçmak zorunda kaldığında, Evcan'ın evine sığınmıştır. 29 Eylül 1951 tarihinde Galip Evcan, seminer müzik öğretmeni Limnarz'ın yüzüncü doğum gününü anma amaçlı düzenlenen, Alfeld mezarlığındaki törene katılmıştır. Ayrıca, AÖS'nin son müdürü olan Studer'in 8 Ocak 1952 tarihinde Lübeck'teki cenaze töreninde, Alfeld Seminerindeki Türk öğrencileri temsilen bulunmuştur.⁶²

Nihat Adil Erkman Almanya'da görevli olduğu zaman zarfında 1939 ve 1940 yıllarda Göttingen ve Hannover'deki iş gezileri sırasında Alfeld'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyareti sırasında öğretmeni Habermalz ile görüşmüş kendisine kurumun hayatındaki öneminden bahsederek düşüncelerini belirtmiştir.⁶³

Öğrencilerin geneli kurum, öğretmenleri ve arkadaşları ile aralarında oluşan bağı önemsemişlerdir. Galip Evcan'ın işi gereği daha sıcak ve sık bir iletişim geliştirildiği görülmektedir. Bunun üzerinde Evcan'ın Almanya ve Türkiye arasında çalışan bir bürokrat olmasının etkisi açıktır. Bununla birlikte öğrencilerin tamamı için, kendilerinin maddi durumlarıyla ilgilenip ihtiyaçlarını gideren, aynı zamanda pedagoji, kimya, Fransızca ve doğa bilimi öğretmenleri olan Habermalz ile mezuniyetlerinden sonra devam eden sıkı bir iletişimdendir bahsedilebilir. Aynı zamanda öğrencilerin vefası sadece Habermalz'a değildir. Kurumun diğer öğretmenleri ve öğrencileri için de benzer şeyler düşünülebilir.

⁶¹ Habermalz, *a.g.e.*233.

⁶² Habermalz, *a.g.e.*234.

⁶³ Habermalz, *a.g.e.*234.

Değerlendirme ve Sonuç

I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'ya çeşitli kurumlara gönderilen öğrenciler eğitimleri sırasında büyük zorluklar yaşamışlardır.⁶⁴ Öğrenimlerini tamamlayarak yurda dönenler olduğu gibi⁶⁵, savaş bitiminde maddi gerekçelerle geri çağrılanlar da bulunmaktadır.⁶⁶ Alfeld'a gönderilen Türk öğrenciler de benzer durumlar yaşamışlardır. Bu zaman zarfında, Maarif Nezaretince Berlin öğrenci teftiş heyeti başkanı olarak görevlendirilen Ali Haydar Taner'in⁶⁷ gerek Alman bakanlığıyla gerekse Alfeld okul müdürlüğüyle yaptığı yazışmalarda⁶⁸ sıkça öğrencilerin aylık harçlıklarının yetersizliği, Osmanlı Devleti Maarif Nezaret'i'nin ayırdığı meblağların aşılmaması gerektiği, aksi takdirde bu harcamaların karşılanamayacağı vurgusu geçmektedir. Diğer taraftan muharebe gibi zor bir atmosferde beş Türk öğrencinin Alfeld'a gelişi, okulun öğretmenlerinden birisi tarafından "Savaşın Meyveleri" olarak değerlendirilmektedir. Bu durum sürecin taraflar arasında ne denli benimsendiğini göstermektedir. AÖS'nin kendi öğrencilerinin pek çoğu cepheye savaşmaya giderken, müttefik devletin öğrencilerinin kuruma öğrenim maksatlı kabul edilmesi, öğretmenlik mesleğine dolayısıyla eğitime yüklenen önem bakımından da manidar durmaktadır. Burada hem Türk devletinin hem de öğrencilerin zor bir atmosferde sonuca ulaşma çabalarını korudukları söylenebilir.

Öğrencilerin öğrenim aldıkları kurum; tarihi olarak köklü, öğretmen kadrosu açısından kaliteli, düzen, disiplin ve kurallara bağlıdır. Bu öne çıkan özellikler, öğrencilerin öğrenimlerini başarılı şekilde tamamlamalarını desteklemektedir. Ayrıca öğrencilerin öğrenimleri sırasındaki çalışkanlıkları, azim ve gayretleri hem karnelerine yansımaktadır hem de öğretmenleri tarafından vurgulanmaktadır. Bununla birlikte yurda döndükten sonraki mesleki hayatları da dikkati çekmektedir. Öğretmenlik eğitimini tamamlayan dört öğrenciden (bir öğrenci ülkeye döndüğünde vefat ediyor), iki tanesi eğitimci olarak hizmet etmektedir. Öğrencilerin eğitimlerini aldıkları alanlarda istihdam edilmemeleri ortaya çıkmaktadır. Bu tespit, yurt dışına öğrenci gönderme uygulamasında başından beri güncelliğini koruyan *verimlilik*⁶⁹ sorununu örneklemektedir.

Öğrencilerin kurumda hazır buldukları eğitim ortamı okulun kuruluşundan beri zaman zaman yapılan yeni müfredat ve uygulamalardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, AÖF'de yeni pedagojik düşüncelerin etkileri izlenebilmektedir. Pestalozzi'nin Alman pedagog takipçilerinin görüşlerinin kurumda benimsendiği görülmektedir. Özellikle 1901 eğitim reformuyla, yeni pedagojik akımların tanıtılması, derslerin içerik ve metot olarak değerlendirilmesi,

⁶⁴ İsmail Ayhan, "Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1908-1922): Prosopografik Bir Çalışma Örneği" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2021), 301.

⁶⁵ Ayhan, *a.g.e.* 405-417.

⁶⁶ Örneğin, Ettlingen Katolik Öğretmen Seminerine gönderilen 20 Türk öğrencileri, eğitimlerini tamamlamadan yurda çağırılmışlardır (8/Bib-A14-Lehr-1918-1919 School Term Ettlingen Teacher Seminars Annual Report-1918-1919 Okul Dönemi Öğretmen Semineri Yıllık Raporu, pp.5-16).

⁶⁷ Cemil Taner, "Türk Pedagoglarından Ali Haydar Taner", *Eğitim Hareketleri*, 27/ 11 (1957):8. Ayrıca, metinde bahsi geçerek atfı yapılan arşiv dosyalarında, 1918 yılı tarihli belgelerde *Müfettiş Ali Haydar* imzasıyla pek çok resmi yazışma bulunmaktadır.

⁶⁸ I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 41- Aufnahme türkischer Schüler- Türk Öğrencilerin Kabulü-1916-1922.

⁶⁹ Aynur Erdoğan, "Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009), 156.

deney-gözleme yapılan vurgunun artması ve ders araç gereçlerinin çeşitlenmesi, kullanımının neredeyse zorunlu hale getirilmesi bu anlamda öne çıkmaktadır. Öğrencileri fert olarak ele alan ve onların akli gelişimleriyle birlikte bedensel ve ahlaki yönlerini de ihmal etmeyen yaklaşımla hareket edilmektedir. Aynı zamanda psikoloji biliminin verilerinin öğretmen yetiştirmede ve öğrencilere yaklaşımda pedagoji içerisinde benimsendiği de görülmektedir. Buradan hareketle, Türk öğrencilerin AÖF’de güncel pedagojik bilgilere göre düzenlenmiş bir program çerçevesinde öğrenimlerini tamamladıkları açıktır. Dolayısıyla öğrenciler XX. yüzyılın yeni pedagojisini Alman kanalıyla tanıdılar ve bilginin Türkiye’ye taşıyıcı aktörleri⁷⁰ olmuşlardır. Bu taşımada pedagojik bilginin Türkiye’nin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre nasıl dönüştüğü veya uyarlandığı ise detaylı ve kapsamlı araştırmaları gerekli kılmaktadır.

Türk öğrenciler öğrenimleri sırasında belli başlı yönleriyle tasvir edilen kurumdaki yaşama dolayısıyla şehre uyum sağlamışlardır. Alman arkadaşları ve öğretmenleriyle iletişime geçmişlerdir. Almancayı etkin şekilde kullanmışlar ve sosyal hayata katılmışlardır. Bu duruma kendileriyle yakından ilgilenen öğretmenlerinin etkisi dolduğu düşünülebilir. Diğer taraftan Türk devletin öğrencilerin akademik durumlarını raporlar üzerinden kontrol etmesi, Berlin’deki öğrenci müfettişinin varlığı ve denetimleri, öğrencilerin AÖF’deki yaşamlarını ve akademik başarılarını destekler niteliktedir.

Kurumsal ve okul dışı sosyal yaşamın kurallarla disipline edilmesi, öğrencilerin gündelik hayatın eğlencelerinde kaybolmalarının önüne geçmiştir. Bu durum yurt dışına öğrenci gönderme uygulamasının problem alanlarından öğrencilerin kontrolünde yaşanan sıkıntılara ve akabinde ortaya çıkan akademik başarısızlığa işaret etmektedir. Dolayısıyla, AÖF yapısal sistemi içinde sağladığı eğlence imkânlarıyla, öğrencilerde oluşacak başıboşluğun önüne geçmiştir.

Öğrencilerin AÖF ile mezuniyetlerinden sonra devam eden sıkı bağları da ulaşılan sonuçlar arasında zikredilebilir. Bu durum hem akademik hem de sosyal anlamda kurumda ve şehirde geçirdikleri zamanın, öğretmenlerinin öğrenciler açısından önemsendiğine işaret etmektedir. Nitekim öğretmenleri Habermalz, öğrencilerin hayatlarının neredeyse her ayrıntısının bilgisine sahiptir. Bu anlamda öğrenim süreçlerinde bağ kurdukları kişilerin önemi açığa çıkmaktadır.

Bilgilendirme

Makale ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

Makalenin türetildiği doktora tezi 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı ve Berlin Eğitim Tarihi Kütüphanesi ve Arşivi (BBF-Library for Research on Educational History) araştırmacı bursuyla desteklenmiştir.

⁷⁰ Filiz Meşeci Giorgetti, *Reformpädagogik in türkischen Elementarschulen. Eine Untersuchung zum türkisch-deutschen Austausch über Erziehung und Unterricht in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts-Türken- und Türkebilder im 19. und 20. Jahrhundert. Pädagogik, Bildungspolitik, Kulturtransfer-Türk İlkokullarında Reform Pedagojisi. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye Almanya Arasında Eğitim Alışverişi-19. ve 20. Yüzyıllarda Türkler ve Türkiye Görüntüleri, Eğitim Politikası, Kültürel Transfer, haz., Ingrid Lohmann (Kempten: 2021), 167-195.*

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Habermalz, Wilhelm, Geschichte des evangelischen Lehrerseminars zu Alfeld an der Leine- Leinde'ki Alfeld Protestan Öğretmen Seminerinin Tarihi, Alfeld-Leine, 1952.

Oppermann, Heinrich Wilhelm, Die ersten 100 Jahre des Königlichen Seminars in Alfeld a.d. Leine – Alfeld (Leine) Kraliyet Seminerinin ilk yüz yıl, Alfeld, 1902.

Almanya-Prusya Gizli Devlet Arşivi

I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 14- Geschichte des Seminars- Seminerin Tarihi-1901-1925

I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 37-Konferenzprotokolle-Konferanz bildirileri-1900-1925

I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 41- Aufnahme türkischer Schüler- Türk Öğrencilerin Kabulü-1916-1922.

I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 58-Erste Lehrerprüfung-İlk Öğretmen Sınavı-1913-1925.

I. HA Rep. 76 Seminare, Nr. 63- Zensurenbuch-Not Defteri 1904-1925.

Almanya-Karlsruhe Devlet Arşivi

8/Bib-A14-Lehr-1918-1919 School Term Ettlingen Teacher Seminars Annual Report- 1918-1919 Okul Dönemi Ettlingen Öğretmen Semineri Yıllık Raporu

İkincil Kaynaklar

Altıkulaç Ali, “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Hatıratların Kullanımının Öğrenme Sürecine Etkisi.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, 2014.

Aslan, Cengiz, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940).” Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.

Ayhan, İsmail, “Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1908-1922): Propagandistik Bir Çalışma Örneği” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2021.

Bennack, Jürgen. *Gustav Friedrich Dinter. Seine Bedeutung für Schule und Lehrerstand-Gustav Friedrich Dinter: Okullar ve Öğretmenler İçin Önemi*. Ratingen/Kastellaun, 1975.

Boichenko, Maryna, Andrii Nykyforov ve Olha Hulei, "Genesis of the idea of using folk arts and crafts elements in teaching and upbringing in classical Ukrainian and Western European pedagogical thought-Klasik Ukrayna ve Batı Avrupa pedagojik düşüncesinde halk sanatları ve el sanatları unsurlarının eğitim ve öğretimde

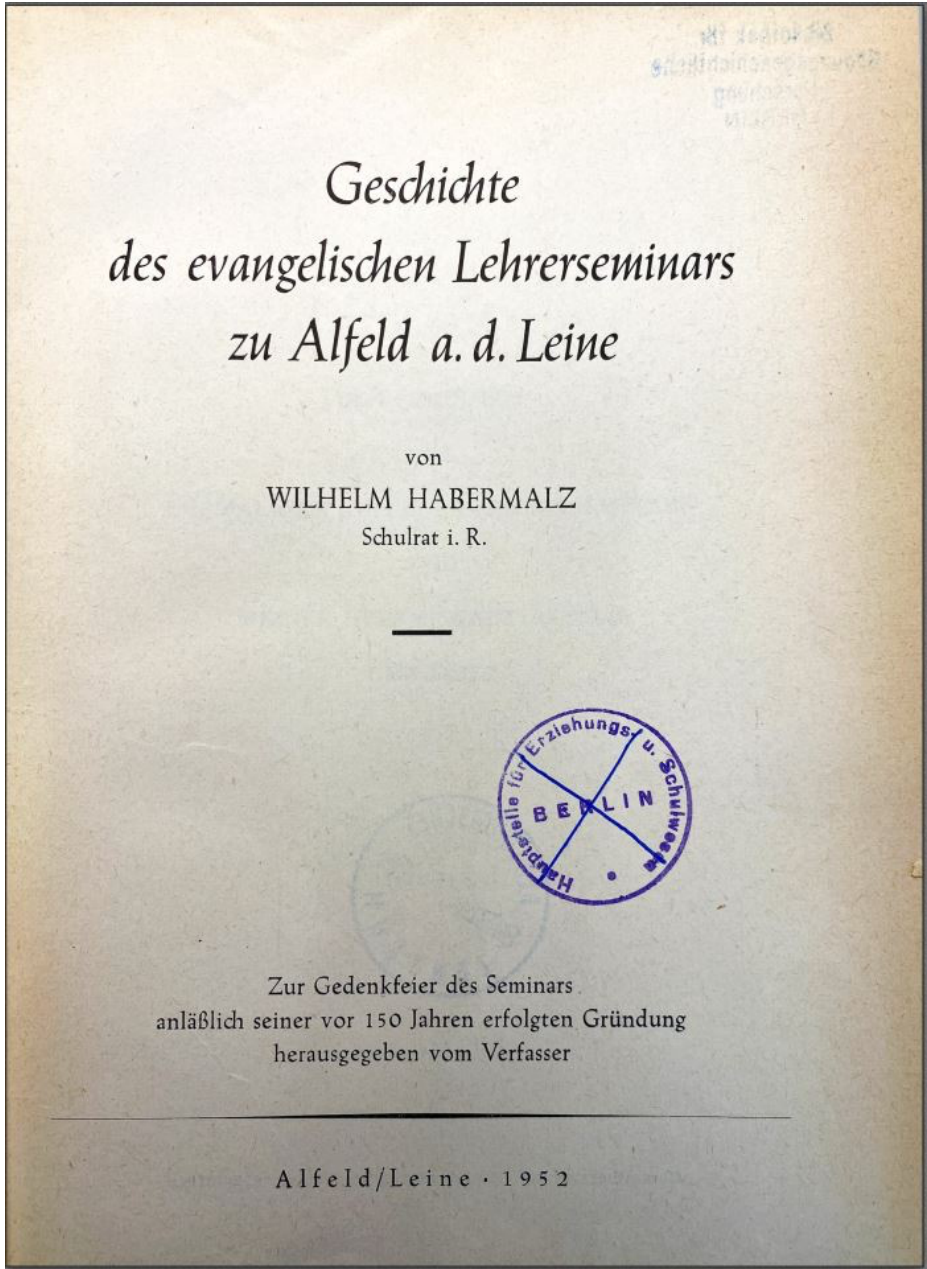
- kullanılması fikrinin doğuşu." *Journal of History Culture and Art Research*, 9/2 (2020): 123-132.
- Cemil Taner. "Türk Pedagoglarından Ali Haydar Taner." *Eğitim Hareketleri* 27/11 (1957): 4-11.
- Corbetta, Piorgiorgia. *Social Research: Theory Methods and Techniques-Sosyal Araştırma Teorik Yöntem ve Teknikler*. London: Sage Publications, 2003.
- Doğan, Ayhan ve Sadık Çetin, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'ya Giden Bazı Osmanlı Öğrencileri" XVIII. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1-5 Ekim 2018.
- Doğanay, Fatma K. "Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.
- Elliott, Paul ve Stephen Daniels, "Pestalozzi, Fellenberg and British nineteenth-century geographical education-Pestalozzi, Fellenberg İngiliz XIX. yüzyıl Coğrafya Eğitimi." *Journal of Historical Geography*, 32 /4 (2006): 752-774.
- Erdoğan, Aynur. *Osmanlı'da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2016.
- Erdoğan, Aynur. "Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, 2009.
- Fritz Osterwalder. *Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827): Klassiker der Pädagogik-Klasik Pedagoglar*, Haz., Bernd Dollinger. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.
- Giorgetti, Filiz M. *Reformpädagogik in türkischen Elementarschulen. Eine Untersuchung zum türkisch-deutschen Austausch über Erziehung und Unterricht in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts- Türken- und Türkeibilder im 19.und 20. Jahrhundert. Pädagogik, Bildungspolitik, Kulturtransfer-Türk İlkokullarında Reform Pedagogisi. 20.Yüzyılın İlk Yarisında Türkiye Almanya Arasında Eğitim Alışverişi-19. ve 20. Yüzyıllarda Türkler ve Türkiye Görüntüleri, Eğitim Politikası, Kültürel Transfer*, haz., Ingrid Lohmann. Kempten: 2021.
- Gündüz, Mustafa. *Kurum, Kavram ve Zihniyet-Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde Dönüşümler*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Hesse, Alexnader. "Adolph Diesterweg (1790–1866). Eine Erinnerung anlässlich des 140. Todestages- Adolp Diestenweg (1790-1866) 140. Ölüm Yıldönümü Anısına Hatıra." *Jahrbuch für regionale Geschichte* Band 11 (2006): 69-88.
- Horlacher, Rebekka. *Do Educational Models Impose Standardization? Reading Pestalozzi Historically. Rethinking the History of Education. Transnational Perspectives on Its Questions, Methods, and Knowledge-Eğitim Modelleri Standartlaşmayı Zorluyor mu? Pestalozzi'yi Tarihsel Olarak Okumak. Eğitim Tarihini Yeniden*

- Düşünmek. Soruları, Yöntemleri ve Bilgisine İlişkin Ulusötesi Perspektifler*, Popkewitz, Thomas S. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Klattenhoff, Klaus. *Johann Friedrich Herbart (1776–1841) Klässiker der Pädagogik-Johann Friedrich Herbart (1776-1841) Pedagojinin Klasikleri* Haz: Berd Dollinger. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2012.
- Nebioğlu, Osman. *Türkiye’de Kim Kimdir Ansiklopedisi*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1961.
- Plath, Julius. *Harnisch, der Schulrat an der Oder-Oder’deki Eğitim Müdürü: Harnisch*. Leipzig: Verlag Dürr, 1900.
- Sorguç, Bahir. *1920’den 1981’e Milli Eğitim Bakanlığı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1982.
- Terhart, Ewald. *Grundschularbeit als Beruf-Bir Meslek Olarak İlkokul Çalışmaları-Handbuch Grundschulpädagogik und Grundschuldidaktik-İlkokul Pedagojisi ve İlkokul Didaktiği El Kitabı*, haz., W. Einsiedler, M. Götz, A. Hartinger, F. Heinzel, J. Kahlert & U. Sandfuchs. Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 2014.
- Tröhler, Daniel. *Pestalozzi and the Educationalization of the World-Pestalozzi ve Dünyanın Eğitimelleşmesi*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Web Sayfaları

- Alfeld Şehir Tarihi. Google. “Google Gizlilik Politikası”. Son güncelleme 20 Temmuz, 2024.
<https://www.alt-alfeld.de/chronik-stadt-alfeld/1800-bis-1900/>.
- Paul Natorp, “Alman Biyografileri,” Google “Google Gizlilik Politikası”. Son güncelleme 20 Temmuz, 2024.
<https://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016336/images/index.html?seite=768>.
- Carl von Linné’nin Hayatı “BHL-Biyçeşitlilik Mirası Kütüphanesi,” Google. “Google Gizlilik Politikası”. Son güncelleme 20 Temmuz, 2024.
<https://www.biodiversitylibrary.org/page/46272234#page/27/mode/1up>
- Hamburg Başkonsolosları, “Google Gizlilik Politikası”. Son güncelleme 20 Temmuz, 2014, <https://hamburg-bk.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>
- Tarihî 100 Lise. “Google Gizlilik Politikası,” son güncelleme 10 Ağustos, 2024.
<https://ogm.meb.gov.tr/yuz-tarihi-lise/1899-ISTANBUL-ANADOLU-LISESI.html>

Ek 1: Wilhelm Habermalz'ın Kitabının Kapağı

Ek 2: Türk Öğrencilerin AÖS'deki Masraflarına dair Belge

Kingl. Provinzial-Schul-Kollegium
der Provinz Hannover.

S. Nr. 6030.

Hannover, den 1. Mai 1917.
Brandstraße 23.

Ministerium der geistlichen u.
Unterrichts-Angelegenheiten.
Eing 2. MAI 1917

III 458 17
G. z. Dr. Hin
75

Betrifft:
Kostgeld für 5 türkische Schüler
im Seminar zu Alfeld.

Zum Erlass vom 4. April 1917 U III
330. 1.

Berichterstatter:
Geheimer Regierungsrat Dr. Hütten-
bräuer für den erkrankten Gehei-
men Regierungs-Rat Oeltjen.

Am
den Herrn Minister der geistlichen
und Unterrichts-Angelegenheiten
zu
Berlin W. 8.

Nach dem nebengenannten Erlass
sollen die 5 jungen Türken im Internat
des Seminars zu Alfeld das übliche
Kostgeld zahlen. Dies beträgt zur Zeit
1 M 15 Pf für den Tag und Kopf, wird
aber durch die fortdauernde Erhöhung
der Lebensmittelpreise bald steigen
müssen.

Die Internatszöglinge erhalten in
Alfeld für ihr Kostgeld morgens nur
Kaffee, das Mittagessen und abends durch-
weg Suppe, Brot, Butter und Auflage und
Nachmittagskaffee müssen sie sich selbst
halten, da diese Artikel bei dem niedri-
gen Kostgeld von dem Oekonomen nicht
noch geliefert werden können. Die Zög-
linge beziehen diese Nahrungsmittel
entweder von ihren Eltern oder kaufen
sie besonders. Bei den Türken wird aber
eine vollständige Beköstigung eintreten
müssen, wofür dem Seminarökonom minde-
stens 2 M für den Kopf und Tag zu zah-
len sind.

Wir bitten um Genehmigung.

M. W. H. H.

Ek 3: Öğrencilerin AÖF’de Almanca Öğrenmelerinin Organize Edilmesine dair Berlin’e Gönderilen Bilgilendirme

